

Куліш Пантелеймон Олександрович

Життя та творчість

Пантелеймон Олександрович Куліш народився 8 серпня 1819р. на хуторі біля м. Воронежа теперішньої Сумської області в козацькій родині. Навчався в повітовому училищі Новгород-Сіверська, у 1836р. закінчив п'ять класів Новгород-Сіверської гімназії.

Протягом 1839—1840 рр. Куліш навчався на філософському та юридичному факультетах Київського університету. Але не закінчив його.

У 1841 р. написав прозові твори: "Циган", "Огненный змей. Повесть из народных преданий". У 1841 —1845 рр. Куліш викладав російську словесність у Луцькій, Київській, Рівненській та Петербурзькій гімназіях. Підтримував діяльність Кирило-Мефодіївського братства. У 1846р. письменник опублікував "Повість про український нарід", яка зіграла не останню роль у справі його арешту.

22 січня 1847 р. Куліш одружився з сестрою В. Білозерського — Олександрою Михайлівною (літературний псевдонім — Ганна Барвінок), боярином на цьому весіллі був Т. Шевченко.

У квітні 1847 р. у Варшаві, де за відрядженням Петербурзької Академії вивчав слов'янські мови та культури, письменник був заарештований у справі Кирило-Мефодіївського братства і висланий спочатку до Вологди, а потім до Тули із заборonoю писати й друкуватися. Протягом 1847—1850 рр. Куліш перебував на засланні, працював державним службовцем.

У 1851 р. він повернувся до Петербурга, працював урядовцем у Міністерстві державного майна.

У 1856р. письменник отримав дозвіл друкуватися.

Впродовж 1856—1857 рр. вийшли два томи етнографічно-фольклористичної, історіографічної, літературної збірки "Записки о Южной Руси", в якій Куліш запровадив новий правопис — "кулішівку", яка лежить в основі сучасного українського

правопису. У 1857р. було відкрито "Друкарню П.О. Куліша", в якій вийшов альманах "Хата"; для школярів читанка "Граматка" та український буквар. Письменник доопрацював редакції роману "Чорна рада" українською та російською мовами (перша редакція 1846 р. не вийшла друком через арешт автора і заборону його творів). У 1861 — 1862 рр. Куліш брав участь у виданні першого загальноукраїнського часопису "Основа", який на той час став осередком національного руху, надрукував в ній історичні нариси "Хмельниччина", "Виговщина", публіцистичну працю "Листи з хутора". У 1862 р. письменник видав збірку поезій "Досвідки".

Протягом 1864—1868 рр. Куліш працював у Варшаві штатним чиновником Установчого комітету, який здійснював русифікаторську політику серед поляків, потім, у 1873—1875 рр., служив у Міністерстві шляхів сполучення. У 1874—1877 рр. Куліш видав тритомне дослідження "История воссоединения Руси", яке викликало обурення

української громадськості.

У 1882р. письменник видав збірку "Хуторна поезія". Наступного року Куліш відійшов від громадської діяльності й, усамітнівшись у маєтку дружини на хуторі Мотронівка (тепер у складі є. Оленівка Чернігівської області), присвятив себе літературній та науковій праці.

У 1893р. письменник видав збірку поезій "Дзвін", а у 1897р. вийшла збірка "Позичена кобза".

14 лютого 1897 р. Пантелеймон Куліш помер на хуторі Мотронівка, де й похований.

П.Куліш є автором поетичних збірок "Досвітки", "Хуторна поезія", "Дзвін", "Хуторні недогарки", роману "Чорна рада", оповідань "Орися", "Дівоче серце", "Гордовита пара", драматичних творів "Байда, князь Вишневецький", "Петро Сагайдачний", "Цар Наливай"; перекладів та переспівів творів європейської та російської літератур, наукових та публіцистичних праць. Перші прозові твори Куліша відносяться до початку 40-х рр.. XIX ст., коли він збирав і досліджував фольклор. Твори цього періоду являли собою або літературну обробку фольклорного сюжету ("Циган" — про п'яничку, котрий спросоння уявив себе поміщиком, і його пригоди), або поєднання за допомогою нескладного сюжету народних повір'їв, переказів ("Огненный змей. Повесть из народных преданий"); іноді це були ідилічні картини з життя заможної козацької верхівки, романтизація українського патріархального побуту ("Орися", 1844). У 40-х роках Куліш працював також над романом "Чорна рада", окремі розділи якого публікувалися (1845—1846) у російських журналах "Современник" і "Москвитянин". Перший в українській літературі соціально-історичний роман "Чорна рада" (1843—1857) відомий у російському і українському варіантах. Згадки про роботу над твором зустрічаються у листах автора до М. Погодіна, у яких твір фігурує під назвою "Сотник Шрамко і його сини". З російського варіанта роману відомі лише окремі уривки.

Поштовхом до написання твору послужила повість М. Гоголя "Тарас Бульба", український фольклор і, в першу чергу, опис ніжинської "Чорної ради" 1663 р. в "Літописі Самовидця", де було зазначено: "Року 1663

Зараз по весні заводиться на новее лихо, чого за іних гетьма-нов не бувало, то ест чорної ради. [...]..І скоро тая рада стала, і боярин вийшов з намету і почав читати грамоту і указ його царського величества, не дано того скончити, ані слухаючи письма царського величества, зараз крик стався з обох сторон о гетьманство. Одні кричать:

— Брюховецького гетьманом! А другія кричать:

— Сомка гетьманом!

І на сталець обоїх сажають. А далі і межи собою узяли битися, і бунчук Сомков зламали, заледво Сомко видрався през намет царський і допав коня. І іная старшина. А інших позабивано до кілька чоловіка. І так сторона Сомкова мусила уступати до табору свого, а сторона Брюховецького на сталець всадили Брюховецького, зопхнувши князя, і гетьманом окрикнули, давши оному булаву і бунчук в руки.

...много Козаков значних чернь позабивала. Которое забой-ство три дні тривало."

Тобто П. Куліш звернувся до подій, що відбулися в Україні після смерті Богдана Хмельницького. Від різних соціальних верств на гетьманство були висунуті Павло Тетеря, Яким Сомко, Іван Брюховецький. Останній, заручившись підтримкою "низів", здобув булаву, стративши після цього Сомка та його прибічників. Звертаючись до складної історичної доби, автор свідомо брався до змалювання не окремих епізодів боротьби, а цілісного, майже всеохоплюючого показу української дійсності тих часів (у романі діють гетьмани, старшина, городове козацтво, січовики, низовики, міщани, селяни).

У творі яскраво відчутні авторські симпатії і антипатії. Будучи виразником інтересів старшини, городового козацтва, кармазинників, Куліш не приховує симпатій до Сомка, ставленика найза-можнішої частини українського суспільства, до попа-полковника Шрама. Але письменник змальовує і "тяжко грошовитого" пана Череваня, і справжнього магната Гвинтовку. Соціально диференційовано показав Куліш ту частину суспільства, що підтримувала

Брюховецького. Тут старі мудрі січовики і молоді недосвідчені запорожці, селяни й міщани, навіть старшина. Одних Брюховецький приваблює простотою і доступністю; інші, як Гвинтовка, роблять на нього ставку, використовуючи момент, орієнтуючись в обстановці; треті сподіваються помститися багатіям і, пограбувати городову заможну старшину.

Система образів роману відповідає основному завданню твору — показати боротьбу за припинення чвар в Україні, за її єдність. Інтимна лінія не відіграє значної ролі: і Сомко, і Петро, і Кирило Тур, передусім, учасники гострої політичної боротьби. У центрі уваги автора Чорна рада і змагання сторін напередодні її, тому вимальовуються групи персонажів — представників цих сторін.

Важливим для розкриття ідеї твору є образ Сомка. Можна навіть говорити, що Сомко — ідеал гетьмана, з точки зору П. Куліша, носій думок автора. Сомко бореться за міцну державу, запорукою якої має стати гетьман, він мріє про об'єднання України, в якій інтереси старшини, а не "низів", будуть найголовнішими. Він зображується "щирим і незлобливим" лицарем, відвертим у своїх поглядах і прагненнях. Для Шрама він "щира кюзацька душа", для Петра — "гордий, пишний і розумом високий гетьман... золота голова". Він мужньо приймає смерть, відмовившись від можливого порятунку, бо "погибає Україна". Одноплановість зображення Сомка не порушується навіть тоді, коли йдеться про його заручини з Череванівною: він "козак не до любощів", у нього на думці не сватання, а як би одігнати ляхів до Случі. Для заможної козацької старшини він вірець лицарства, мужності, відвертості і благородства. Причину поразки Сомка на ікористь Брюховецького письменник вбачав тільки у політичній корогко-зорості народних мас, їх нездатності зрозуміти, за ким треба йти, хоча одночасно показав, що трудовий люд був ошуканий старшиною.

Шрам — найвірніший однодумець Сомка, це узагальнений образ старшини запорожців, їхніх звичаїв, патріотизму. Він — людина цільної, мужньої, суворої вдачі, загартований і "пошрамований" в боях воїн. У тому ж героїчному ключі змальовується

і син Шрама — Петро.

До заможного хуторянського панства належить "івеселий і негнівливий" Черевань. Він — уособлення щасливого хутірського життя. Черевань не відзначається таким патріотичним запалом, як Сомко або Шрам, але щиро ображається, коли його назвали Барабашем. На Чорній раді Черевань підтримував Сомка, доки не відчув небезпеку для себе: "Ой, коли б мені діобрати-ся живому і здоровому до Хмарища! Нехай тоді радує особі хто хоче!" У ньому переконливо поєднуються риси людини доброї, щирої і водночас пасивної, безвідповідальної, на яку не можна покластися.

Найяскравішим образом запорожця в романі є, безперечно, Кирило Тур, бо в ньому поєднується і народне уявлення про героїчне плем'я запорожців, і авторське ставлення до нього. Він зображений як відважний, одчайдушний воїн, дня якого "над усе — честь і слава, військова справа", як благородний лицар, здатний до самопожертви. За зовнішньою байдужістю, юродством ховається людина, яка правильно орієнтується в гострій обстановці, вболіває за долю України, не підтримує авантюриста Брюховецького, готова врятувати власним життям Сомка. Образ Тура подібний до образів народних богатирів, козаків із усної народної творчості.

Брюховецький — прямий антагоніст Сомка. Він лукавий, підступний, хитрий, підлий. Обіцяючи зменшити побори старшини і обмежити захоплення нею маєностей, втираючись у довір'я простолюду, він намагається справити вигідне враження, бути малопомітним, скромним. А добившись свого, відверто й цинічно розкривається перед тими, хто його підтримував. Після Чорної ради Брюховецький брутально лає голоту ("мужва невмивана", "дурне мужицтво"), загрожуючи всіх порівняти батогами, глузує зі старих січовиків.

Прибічником Брюховецького стає новоявлений магнат Гвинтовка. Колишній козак, посівши величезну займанщину, перетворився на пана. По-панському свавільний він із слугами, з міщанами, яких називає "хамовим кодлом", "вразькими личаками" і наказує бити й гнати зі свого двору батогами. Його речі та звичаї, на думку Шрама, годились би і звірю Єремі Вишневецькому. А Черевань влучно підмічає: "То були Вишневецькі та Острозькі, а тепер пішли князі Гвинтовки...". Не переконання веде Гвинтовку до Брюховецького — доля України його не хвилює. Він спритно орієнтується, на чиему боці тимчасова перевага, щоб не програти.

Хоч Куліш змалював постаті авантюриста Брюховецького і його прибічників дещо однобоко, свідомо перебільшивши їх негативні риси, роман звучить досить реалістично. А змалювання образів у "Чорній раді" являє собою безумовне досягнення української прози наданому етапі розвитку великого епічного жанрового різновиду.

Здобутком Куліша як першого українського романіста є структура твору. Куліш домігся послідовного, логічного розгортання сюжету. Якщо мають місце такі докладні описи, як зображення Хмарища, хутора Гвинтовки чи прощання запорожців зі світом, то це спосіб введення нових персонажів до твору, а не етнографічні екскурси. Письменник визначив ідейний центр твору, навколо якого зосереджував основні лінії, — рада 1663 р., де розв'язується основний конфлікт. Це кульмінація. Проте зіткнення

двох ворожих сторін готується вже з першого розділу всім розвитком сюжету. Цілеспрямовано розвивається основна сюжетна лінія — показ чвар в Україні за гетьманську булаву після смерті Б. Хмельницького, збагачення старшини, соціальні суперечності між багатою верхівкою і незаможними шарами українського суспільства, що й призводить до драматичного конфлікту.

Твір "Чорна рада" був першим романом в українській літературі, став школою для наступних поколінь прозаїків у тому, як будувати захоплюючий сюжет, як створювати яскраві романтичні образи, як майстерно komponувати, як забезпечити живий колорит епохи. "Спасибі тобі, Богу, милий друже мій великий, за твої подарунки і особливо — за "Чорну раду", — писав Кулішеві Тарас Шевченко, — я вже її двічі прочитав, прочитаю і третій раз і все-таки не скажу більш нічого, як спасибі".

Роман "Чорна рада" засвідчив, що український народ має давню і гідну пошани історію, велику культуру. Щедро використовуючи фольклор, опоетизовуючи народний побут, Куліш тим самим звеличив самобутність духовного життя нашої нації. Своїм романом письменник ставив перед читачем глибоко гуманні та високоморальні ідеали, які й формували естетичні смаки українців.

ОСНОВНІ ТВОРИ:

Роман "Чорна рада", поетичні збірки "Досвітки", "Хуторна поезія", "Дзвін", "Хуторні недогарки", "Позичена кобза", поема "Магомет і Хадиза", оповідання "Орися", "Дівоче серце", "Гордовита пара", драми "Байда, князь Вишневецький", "Петро Сагайдачний", "Цар Наливай".

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гнідан О., Осьмак Н. Світогляд Пантелеймона Куліша // Дивослово. — 1991. — № 10.
2. Гончар О. Роман "Чорна рада" П. Куліша в школі // Слово і час. — 1992. — № 9.
3. Жулинський М. Пантелеймон Куліш: Літературний портрет // Куліш П. Чорна рада. — К., 2000.
4. Маланюк Є. В Кулішеву річницю // Дивослово. — 1994. № 8.
5. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш // Історія української літератури ХІХ ст.: УЗ кн. — К., 1996. — Кн. 2.
6. Слоньовська О. "Гетьмани, гетьмани, якби-то ви встали...": Аналіз роману Пантелеймона Куліша "Чорна рада" // Дивослово. — 1994. — № 12.